

Karl-Werner Brand /Hrsg/

NACHHALTIGE ENTWICKLUNG

Eine Herausforderung an die Soziologie

Leske + Budrich, Opladen, 1997, 274 str.

Otvaranjem diskursa o održivom razvoju, problematika okoliša ponovno postaje aktualna i »konjunkturna«. Naime, od kraja sedamdestih godina s energetskom krizom i pojavom »zelenih« na nacionalnoj i parlamentarnoj političkoj areni, pa sve do sredine ovog desetljeća, ekološka problematika bila je »potiskivana« unutarnjim socijalnim problemima industrijskih zemalja, tranzicijskim promjenama i pitanjem globalnog razvoja. Usprkos tome bila je stalno aktualna. Sredinom osamdesetih godina, ekološko moderniziranje privrede povezuje rasprave o okolišu sa socijalnim pitanjima raspodjele. Sudeći po globalnim tendencijama ekoloških posljedica nekolikostoljetnog razvoja industrijskog društva i globalnim pitanjima razvoja, ekološka problematika ostat će takva i u 21. stoljeću – »stoljeću ekologije« kako ga je nazvao Weizsäcker (1989.). U tom smislu, teško se može više govoriti o »ekološkoj konjunkturi«, jer je ekološko pitanje postalo supstancijalni problem teorijskog mišljenja i empirijske prakse.

Pojava održivog razvoja – od Brundtlandicinog izvještaja (Hauff, 1987.) i dokumenata UNCED-a iz Rio de Janeiroa 1992. godine (Agenda 21; Keating, 1994), potvrđuje da se sudar industrijskog društva sa svojim unutarnjim granicama nastoji prezentirati u pozitivnom ozračju nove vodeće ideje razvoja. Sama ideja »održivosti« (*Sustainability, Nachhaltigkeit, Zukunftsfähigkeit*) našla je svoje protagoniste i kritičare koji naglašavaju one aspekte koji proizlaze iz njihovih teorijskih ili političkih pozicija. Nove ideje koje pretendiraju motivirati djelovanje s ciljem velikih promjena uvijek izazivaju kontroverzne reakcije, pa je to slučaj i s idejom održivog razvoja.

Brojni skupovi – stručni i politički, istraživanja i publikacije svjedoče o izazovnosti »održivog razvoja«. Njemačko društvo za sociologiju (*Deutsche Gesellschaft für Soziologie*) formiralo je posebnu sekciju *Sociologija i ekologija* koja se intenzivno bavila pitanjima održivog razvoja na skupovima u Karlsruheu, Bremenu i Wuppertalu. Rezultat je ovaj zbornik, koji označava i prvu knjigu u novoj biblioteci pod nazivom *Sociologija i ekologija*.

Knjiga **Održivi razvoj** sadrži priloge dva- naestorice njemačkih autora. Knjige nekih od autora (Ch. Görg, F. Reusswig, K. Bruckmeier, P. Wehling) prikazane su u ovom časopisu. U zborniku se, pored kratkog predgovora i uvoda Karl-Werner Branda (*Problemi i potencijali novog određenja projekta moderne pod vodećom slikom »održivog razvoja«*) problematizira tri kruga pitanja: 1. *Sociologija i 'održivost': teoretski izazov* (sa slijedećim radovima: Peter Wehling: *Održivi razvoj – provokacija za sociologiju?*, Jobst Conrad: *Održivi razvoj – ekološki modernizirani model moderne?*, Fritz Reusswig: *Ne-održivi razvoji. O interdisciplinarnom opisu i analizi sindroma globalne promjene*); 2. *Globalnost i lokalnost: nastanak novih djelatnih i konfliktnih arena* (s priložima: Wolfgang Sachs: *Održivi razvoj. O političkoj anatomiji internacionalne vodeće slike*, Christoph Görg: *Zaštita kroz održivo korištenje? Konflikt oko biološke raznolikosti*, Karl Bruckmeier: *NGO-mreže kao globalni ekološki akteri*, Thomas Kluge: *Regionalna održivost kao socijalnoekološka perspektiva: primjer voda*, Jens Dangschat: *Održivi grad – održiva budućnost za gradska društva?*); 3. *Strukturna promjena, moderni način života i održivi stilovi* (s priložima: Günter Warsewa: *Moderni način života i ekološka korektnost. O odnosu socijalne i ekološke promjene*, Roland Bogun: *Istraživanja životnog stila u uvojenima socijalne krize – neka razmišljanja*).

Bez detaljnijeg prikazivanja svakog od radova i njihova analiziranja, ovdje možemo, nakon prvog čitanja, ukratko samo naznačiti nekoliko dimenzija relevantno-

sti diskursa o održivom razvoju i izazovu sociologiji.

Riječ je o »ideji« održivog razvoja, o »vođećoj slici«, kako je neki nazivaju globalnih i regionalnih perspektiva čovječanstva. Iz tog slijedi pitanje je li uistinu ona primjerena vodeća slika perspektiva na prijelazu u 21. stoljeće i u bar nekoliko njegovih desetljeća. Održivi razvoj se razumijeva kao pokušaj zamjene tradicionalne paradigme rasta s novom paradigmom (Warsewa:195) koja akceptira inovativnost, okoliš i buduće generacije. Održivi razvoj se definira kao »razvoj koji zadovoljava današnje potrebe bez rizika da buduće generacije ne bi mogle zadovoljiti njihove potrebe...u odnosu na to moraju postojati ciljevi privrednog i socijalnog razvoja u pogledu održivosti« (Hauff, 1987:46). No, prema mišljenju Warsewa to nije najvažnije značenje održivog razvoja. Njegovo ključno značenje je u tome što svjedoči »da su kulturne osnove modernog industrijskog društva u izrazitoj promjeni« (195) što po mišljenju Ulricha Becka (1995) znači da se nazire mogućnost kontura kulturne »utopije samoograničavanja«. Kao što su, nasuprot »državi blagostanja« neki i ranije isticali važnost samoograničavanja (Illich, 1975), napredak preko odricanja (Cramer) itd., tako se danas u novom kontekstu pledira za etikom samoograničavanja u (a) korištenju resursa glede budućih generacija, (b) u odnosu na pravedno raspodjeljive globalne razvojne šanse i (c) samoograničavanje dominantne razvojne racionalnosti u odnosu na povezivanje ekoloških ekonomskih i socijalni razvojnih aspekata (Brand:14).

Izazovno značenje održivog razvoja je u tome što dovodi u pitanje dosadašnje jednosporno shvaćanje razvoja. Dosad je prevladavalo stajalište o tome da se razvoj odvija tako što nerazvijene ili manje razvijene zemlje (manje ili više uspješno) slijede razvijene. Takav političko-strateški koncept o sukcesivnosti razvoja u kojemu se svi kreću u istom smjeru a »podrazvije-

ni« slijede razvijene, izrekao je američki predsjednik H. Truman 1949. godine nominirajući neke zemlje kao *underdeveloped*. To je postalo paradigmatična »slika svjetskog razvoja«. Nakon četiri desetljeća (1991. godine) o globalnom svjetskom poretku slično razmišlja američki predsjednik Bush ističući da će iduće stoljeće biti »američko stoljeće«. U tom razdoblju odnosi Sjever-Jug različito su razumijevani: kao geografski, ekonomski i politički. Danas je očigledno da se radi o socijalnim – prije svega o razvojnim pitanjima – koja pokazuju krizu svjetske pravednosti. Odnosi Sjever-Jug, razvijeni–nerazvijeni itd., kao sintagme dosadašnje koncepcije razvoja, za razvijene zemlje postaju manje razvojna a više sigurnosna pitanja. Na taj se način i problematika okoliša uvrštava u sigurnosna pitanja nacionalnih država.

Mogućnost (a) »paralelnih« razvoja tj. alternativa, nije teorijski niti politički akceptirana, jer se radi o dominaciji industrijske kulturne paradigme, tj. ne samo materijalnog razvoja nego i simboličnih struktura posredovanja razvoja. U povijesti socijalne misli, poglavito od 19–og stoljeća moderni industrijski kapitalistički svijet imao je samo jednu viziju razvoja – onu racionalnost koja će osigurati tijekom promjena uvijek samo »brže«, »više« i »bolje«. Pa i kritički nazori o nekoj »dru-goj moderni« (Beck) nisu dali više od kritičkog priloga postmodernizmu;

(b) pogotovo nije se pomišljalo na mogućnost »zajedničkog« razvoja čovječanstva. O razvoju čovječanstva govorilo se ali u selektivnom značenju – čovječanstvo su predstavljali samo najrazvijeniji, dok su mu oni »ostali« samo pridodavani. Jedna političko–socijalna alternativa – real-socijalizam – završila je praktičkim urušavanjem u postmodernom dobu. (Glede toga, pitanje koje dosad nije zavređivalo pozornost, je uloga i doprinos postmodernog duha rastvaranju, a ne jačanju ideje socijalizma.). Problem zajedništva se postavljao u shvaćanju prirode (okoliša)

kao »zajedničkih resursa«, »zajedničkog nasljeđa« ili »zajedničke brige čovječanstva«, ali ne kao mogućnost globalnog (ili regionalnog) zajedništva u izjednačavanju životnih šansi. Pri tom su, u svjetskoj tržišnoj utakmici, prirodni resursi bili podvrednovani i zato prejeftini i preiskorištavani, a ljudski resursi (posebice tehnologije) nadvrednovani i zato su bili preskupi i podiskorišteni (Sachs:103).

Sachs ukazuje na tri moguće razvojne perspektive:

– »perspektiva takmičenja«. Tko se danas »svjetski« takmiči? Ako su nositelji modernih društava srednje klase (kao stub vrednota, proizvodnje i potrošnje) je li moguća svjetska srednja klasa koja bi stvorila budućnost »svjetskog društva«. No, svjetsko društvo je tek (ne nevažna) arhitektura sastavljena od institucija i organizacija koje podržavaju najrazvijenije zemlje. Održivi razvoj se danas u toj perspektivi definira primjerice od Svjetske banke kao onaj »razvoj koji se nastavlja« (World Bank, 1992:34);

– »perspektiva astronauta« – promatranje svijeta kao cjeline. Iz astronautске perspektive Zemlja nam je jedna cjelina na kojoj se ne vide političke nego samo geografske (ekološke) cjeline, pa je najupečatljiviji problem njezino globalno zagađenje i zato potreba međunarodne suradnje. Al Gore bi to nazvao »globalni Marshall plan«;

– treća perspektiva je »perspektiva zavičaja«. To je razmišljanje u kontekstu tendencija regionalizacije i značenja lokalnog u integralnoj cjelini svijeta. Kao što postoje prirodne različitosti regija, tako postoji i socijalno-ekološka racionalnost. U ovom kontekstu se također pojavljuje sasvim jasno diskurzivno razlikovanje shvaćanja održivog razvoja u odnosu na prethodne koncepcije (nulti rast, organski rast, kvalitativni rast itd.) i općenito razlikovanje od dosadašnjeg shvaćanja razvoja u teorijama modernizacije. Jobst Conrad u svom prilogu navodi i kome-

tira šest modernizacijskih koncepata: »be-zalternativni« model nastavka modernizacije, model refleksivne modernizacije, model samoreferencijalne zatvorene moderne, komunikacijsko-jezični model, kapitalistički model postfordizma i civilizacijskokritički model (59).

Teorije modernizacije polaze od toga da se u procesima promjena (razvoju) »oslobađamo« prošlosti, tradicije kako u materijalnoj dimenziji (proizvodnji, potrošnji) tako i u simboličkoj dimenziji (svijesti, stilovima života). Što više, razvoj tj. modernost, značio je radikalno raskid s tradicijom i njezinim pluralizmima. To shvaćanje važi i danas. Primjerice, u procjeni sposobnosti zemalja u tranziciji za njihov razvoj i podobnost za uključivanje u EU. Kriteriji su »afirmativno« određeni i to ne samo prihvatanjem tranzicijskih ciljeva, nego zapravo i »oslobađanjem« od svega što im prethodi – a mnogim tranzicijskim društvima prethodi ne samo »socijalističko« nasljeđe nego i zaista duboka kulturna tradicija.

Ideja održivog razvoja interpretativno otvara mogućnost zajedničkog razvoja uvođenjem u diskurs prostorno-vremenske dimenzije, zajedničkih ciljeva, ali i uvažavanja regionalnih i lokalnih raznolikosti. Ona uvažava tradiciju. Ne znači povratak ka tradiciji nego njezino održanje ako se njome »uravnotežuju« odnosi antropogenih i geogenih struktura i osigurava relativna (dinamična) stabilnost životnih šansi na nekom prostoru. Takav razvoj kao »pluralizam« kultura primjeren je našem osobnom stavu.

Podemo li od izazovnog Weizsäckerova stava da je napredak sačuvana tradicija (1988:289), tada se postavlja pitanje mogućnosti ponovnog povezivanja s idejom napretka preko održanja kulture tradicije. Danas se više ne govori o napretku nego o »razvoju« koji je zamijenio »napredak«, potisnuo tradiciju kao kumulirani napredak i točku iskustva (pored sadašnjosti) u određivanju budućnosti (Reheis)

i time povećao rizičnosti naših budućih planova. Prihvatimo li prostorno–vremenske okvire i usklađivanje prirodnih ciklusa sa socijalnim, afirmacijom regionalnog i lokalnog kao čimbenike globalne stabilnosti, možda ćemo moći ponovno razmišljati o napretku – svakako ne više o razvoju u dimenziji rasta i ubrzanja.

U svijetu je urbanizacija, kao porast gradskog stanovništva i urbanih struktura, u porastu. Gradovi postaju sve kompleksnije društvene cjeline koje stvaraju povijesni apsurd: nastali su u nekoj prirodnoj okolini, rastu i žive od svoje okoline a istovremeno sve više uništavaju tu istu okolinu, pa su pitanja promjena stila života modernog društva posebno odnose na ovu socijalno–prostornu kategoriju.

Iako se u literaturi govori o »konceptu« održivog razvoja, on nije »djelatni« koncept. To znači da zahtijeva teorijske rasprave i operacionalizaciju čime se otvaraju različite mogućnosti teorijske i političke interpretacije – ovisno o interesima aktera, razinama njezine primjene itd. Sociologija, u svojoj refleksivnoj ulozi, mora se konfrontirati s »developmentalizmom« 19.–og stoljeća po kojemu su promjene prirodne, usmjerene, imanentne, kontinuirane, nužne te postaju novi uzroci promjenama (R. Nisbet: *Social Change and History*, 1969). Otuda slijedi da održivi razvoj ne može biti u sociologiji opisan kao razvojni proces, nego prije kao nova »konstelacija« društva i okoliša – društveno prirodno stanje. Pitanje je je li za sociologiju održiva dihotomija: statika (stabilnost) – dinamika, pojmovi nasljeđeni od Comtea. Oba se odnose na unutardruštvenu perspektivu, dok je priroda ili samorazumljiva pretpostavka ili se na nju ovi pojmovi ne odnose. Ograničenost na disciplinarnu ili sektorsku interpretaciju odnosa: društvo – priroda, vodi redukcionizmima (Scharping/Görg, 1994), pa s pravom ukazuje T. Jahn na materijalnu i simboličku dimenziju transformacije odnosa društvo–priroda (Jahn, 1990).

Njezino je značenje i u tome što diskurs o »održivosti« otvara nov konfliktni teren postavljanjem pitanja regulacije raspodjele prirodnih dobara i nastalih šteta u okolišu, pravednosti i nove solidarnosti, promjena stila života, mobilizaciju i značenje lokalnih faktora. Bruckmeier u svom radu daje pregled razvoja i uloge NGO–organizacija, njihovih teškoća, granica i mogućnosti kao globalnih aktera (144). Održivi razvoj nije »konačno« rješenje, jer je svijet još uvijek konfliktan, interesno podijeljen. Na neke dimenzije kompleksnosti konfliktne arene upozorava Görg s tezom da održivost pripada pojmu *sustainable use* (111), pa se koncentriira na problem održanja biološke raznolikosti kao totaliteta i vrednovanja prirode kao takve. Danas se sve više govori ne samo o zaštiti nekih rezervata nego o zaštiti bioregija (127) i bioregionalizmu (Simonis, 1997). Pa ipak, održivi razvoj vjerojatno neće na lak način i brzo potisnuti postojeće koncepcije. Tako Reuswig (u svom prilogu) upozorava da ne bi trebalo precijeniti smanjivanje ne–održivog razvoja. Pita se: otkud znamo da će se 2025 godine pri poželjnom smanjenju CO₂ dugoročno stabilizirati atmosfera, odnosno biosfera? Za njega bi bilo smisljenije istraživati ne–održive razvoje (89) jer su oni danas realno veći problem.

Konačno, diskurs održivosti i održivog razvoja kao izazov, nova je mogućnost afirmacije sociologije. Izazovi su prepoznatljivi na teorijsko–pojmovnoj razini i na empirijsko–istraživačkoj. Prije svega sam termin »razvoj« primarno je pojam socijalnih znanosti, osobito sociologije – njezin disciplinarno–povijesni pojam (Wehling: 40), pa u tom kontekstu sociologija nalazi svoj prostor. Brand navodi tri moguće perspektive sociologije.

– Prvo je promatračka uloga. Sociologija nastoji rekonstruirati kako se širi novi diskurs i u kojim okolnostima, istražuje njegovo političko i kulturno oblikovanje kao obrazaca institucionalnog i individualnog ponašanja i novu konfliktnu arenu.

Na taj način nove procese i probleme podiže na razinu svijesti;

– Drugo je »problemska« orijentacija sociologije. Ona istražuje kako se stvaraju nove šanse ostvarivanja ideja, koje su društvene prepreke i gdje su im uzroci. Sociologija se angažira u definiranju društvenih kriterija održivosti, kako oni ne bi bili poslanstvo samo nekih disciplina ili centara moći;

– Treća perspektiva je »refleksivna«. Polazeći od svog teorijsko-povijesnog iskustva, sociologija reagira na iskustvo – otvara pitanja tumačenja novog stanja i ukazuje na posljedice i učinke novih promjena. U tom duhu su prilozi Wehlinga i Conrada. Wehling iznosi tezu da se sociologija može produktivno odnositi prema konceptu održivog razvoja, ako zahvati i ističe one provokativne aspekte i elemente kojima se postojeća teorijska stajališta dovode u pitanje (35). Ona će biti na razini teorijskog zadatka ako ne suprotstavlja društvo i prirodu nego suprotno, dovodi u pitanje ona stajališta koja ih suprotstavljaju. Pri tome je od neobične koristi suradnja s prirodnim znanostima. Ne samo sustavna empirijska istraživanja društvenog prirodnog stanja nego i interdisciplinarna suradnja omogućuju sociologiji perspektivnu ulogu u društvu.

Sociologiji nije nužno mijenjati kategorijalni aparat nego ga reinterpretirati. Za sociologiju ostaje i nadalje temeljni princip da se društveno objašnjava iz društvenog. Promjena koju nosi socijalnoekološki pristup nije u novoj nepoznatoj paradigmi nego u promjeni shvaćanja društvenog koja ne isključuje okoliš. Moderna sociologija ne smije zanemariti prirodne (biološke) osnove društva.

Osim toga ne treba zaboraviti ni to da »razvoj« nije neutralan pojam. Od njegova teorijskog oblikovanja i praktičnog razumijevanja nosi u sebi specifičnost tumačenja procesa promjena (Wehling: 41). Održivi razvoj možda ne bi trebalo razumjeti kao »ekološko-politički« koncept modernizacije (Jänicke), ili kao kon-

cept »globalne ekološke modernizacije« (Huber, 1995) nego kao »društveno-razvojni koncept« jer se odnosi na ne-tehničke i socijalne inovacije i strukturne promjene. Ovo razumijevanje sociologiji prihvatljivo i izazovno, iako se treba zapitati kakvu će ulogu u njegovoj dinamici prihvaćanja, operacionaliziranja i provođenja imati upravo politički sustavi – efemernu, a možda odlučujuću.

Literatura:

- Beck, U. (1995). Utopie der Selbstbegrenzung. *Süddeutsche Zeitung*, 25./26. 03. 1995.
- Brundtland, G. et. al. (1987). *Our Common Future. World Commission on Environment and Development*. Oxford.
- Scharping, M./Görg, Ch. (1994). Natur in der Soziologie, in: Ch. Görg/Hrsg/. (1994). *Gesellschaft im Übergang*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Hauff, V. /Hrsg/. (1987). *Unsere gemeinsame Zukunft. Der Brundtland-bericht der Weltkommission für Umwelt und Entwicklung*. Greven: Eggenkamp Verlag.
- Huber, J. (1995). *Nachhaltige Entwicklung*. Berlin: Sigma.
- Illich, I. (1980). *Selbstbegrenzung*. Rowohlt: Reinbek (1975).
- Jahn, T. (1990). Das Problemverständnis sozial-ökologischer Forschung, u: E. Becker/Hrsg/. (1990). *Jahrbuch für sozial-ökologische Forschung 1*. Frankfurt: ISOE.
- Keating, M. (1994). *Program za promjenu. Popularno izdanje Agende 21 i drugih sporazuma iz Rio de Janeira*. Zagreb: Ministarstvo graditeljstva i zaštite okoliša.
- Simonis, U. E. (1997). *Bioregionalism. A Pragmatic European Perspective*. Berlin: WZB, FS II 97–407.
- Weizsäcker, U. E. von (1989). *Erdpolitik. Ökologische Realpolitik an der Schwelle zum Jahrhundert der Umwelt*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Weizsäcker, U. E. von (1988). *Jedinstvo prirode*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- *** World Bank (1992). *World Development Report 1992*. New York: Oxford University Press.